

Nesporazumi z medijem

Miran Hladnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
miran.hladnik@gmail.com

K razmisleku o medialnosti (posredovanosti) literature, tj. kako medij oblikuje in določa sporočilo, nas pripravijo alternativne možnosti za prenos sporočila, danes zlasti splet. Specifiko medijev (tako tiskanih kot zaslonskih) razkrivajo napake in nesporazumi, do katerih prihaja ob menjavi medijev zaradi inertnosti uporabnikov. Evidentirani so nesporazumi v literarni in v literarnovedni komunikaciji, ki jim botrujejo lega in usmerjenost besedila, dolžina strani, koncepti avtorstva, dotakljivosti, nezaključenosti, žanrske hibridnosti in neinstitucionalnosti besedila, kultura proste dostopnosti, spremenjeno dojetje objavljenosti, nove možnosti hrambe in novi načini sklicevanja in citiranja. Viri izkušenj so bili projekt Wikivir s ciljem preseliti oz. prekopirati celotno slovensko literarno produkcijo v javni lasti na splet, strokovna komunikacija na forumu SlovLit in priprava spletnega učbenika Nova pisarija za natis.

Ključne besede: literatura in mediji / tisk / elektronski mediji / spletna besedila / avtorstvo / prosti dostop / objavljenost / citiranje

Tako kot literatura uporablja več papirnatih prenosnikov (knjiga, revija, dnevni tisk, kolportažni snopiči), tako uporablja tudi več elektronskih prenosnikov. Najbolj so tekstom na papirju podobni teksti na domačem računalniku ali bralniku, večje razlike se pojavijo pri besedilih, postavljenih na splet, najbolj pa odstopa od naših izkušenj z natisnjanim besedilom objavljanje na spletu druge generacije (splet 2.0), kamor spadajo tudi Wikimedijina spletišča. Sprememb ne povzroča toliko prehod s papirja na zaslon, kot jih povzroča prehod na splet. Zaslonsko prezentacijo besedila in njegovo spletno razširjanje omogoča računalnik, za katerega trdi Schillingsburg (4), da je radikalno spremenil človekovo razmerje s tekstom in uporabo besedil. Spremenili sta se naša predstava o besedilu in definicija besedila (Fiormonte in Pusceddu). Gre za besedilno revolucijo, podobno tisti pri izumu tiska. Sprememba medija zadeva vsa opravila z besedili: njihovo tvorjenje, zbiranje, hrambo, posredovanje, konzum, obdelavo, predelavo itd.

Citirano stališče je treba omejiti s trditvijo, da računalniška tehnologija ni edino sprožilo spremenjenega odnosa do informacij, predstav o

komunikaciji in ravnanj z besedilom. Do nekaterih sprememb je prišlo že v predračunalniškem času. Spominjam se svoje ameriške izkušnje iz sredine 80. let prejšnjega stoletja: o prosti dostopnosti, tj. neplačljivosti televizijskih programov, lokalnih telefonskih storitev, natisnjenih zemljevidov ipd. in o spoznanju, kako lahko skupnost pomembne reči ureja samoiniciativno brez državne podpore in brez vpletanja ideoloških ali komercialnih interesov. Domača ustreznica ameriškemu angažmaju slehernika z zbiranjem denarja (*fundraising*) za skupnostne reči so bili tedaj referendumski samoprисpevki.

Specifiko tiskane knjige opisujejo z besedami kompletnost, trajnost, dostopnost, lepota, izdelanost/perfekcija (*s sophistication*), učenost (*scholarship*), specifiko besedil v elektronski obliki pa z izrazi moč, večšina oz. spretnost (*dexterity*), eleganca, hitrost, fragmentarnost (Schillingsburg 28). Naštete lastnosti e-besedila polno izkoristi šele splet. Posebnosti spletnih informacij v razmerju do tiskanih so:

- takojšnja dostopnost, komurkoli in kjerkoli,
- neplačljivost,
- da nastajajo sproti,
- so med seboj povezane na klik,
- privlačne (slikovite),
- odprte za komentiranje, dopolnjevanje, popravljanje, izvedena dela.

Najradikalnejša sprememba je, da teksti kličejo k skupinskemu oz. sodelovalnemu avtorstvu. Živo mi je v spominu, kako sem bil presenečen in nejeveren, da bi se kdaj lahko sprijaznili s poseganjem drugih v svoja besedila, ko sem leta 1995 prvič bral o tem (Hladnik, »Elektronski«). In vendar tako od leta 2001 nastajajo članki na Wikipediji. Tekst ni več sklenjena in zaključena enota, konec je iskanja definitivnega besedila oz. avtentičnega avtorskega besedila (*final authorial intention*), besedilo je fragmentarno, komponirano je mozaično ali seznamsko, je porozno (naluknjano z linki) in ni več potrebe po njegovi pravni zaščiti. V besedila, ki smo si jih primarno predstavljali kot dokumente pisne kulture, vdira ustna kultura, besedilnost se prepleta s slikovnostjo in zvokom, mešajo se tudi sami besedilni žanri. Z vidika tvorcev besedil in njihovih uporabnikov so spremembe naslednje:

- avtor izgublja svoje osrednje mesto: ne podpisuje se ali pa uporablja vzdevek, stopa v skupinsko avtorstvo, izgublja avro genialnega tvorca in status lastnika avtorskih pravic.

- Bralec posega v besedilo kot komentator, recenzent, lektor, korektor, urednik ali soavtor in se čuti upravičenega do prostega dostopa in proste uporabe besedil.
- Literarna veda razširja svoj interes v smer nekanoniziranih avtorjev, drobnega tiska in popularnih žanrov ter posega po računalniških orodjih za evidentiranje in procesiranje digitaliziranih besedilnih korpusov.

Primarni nosilec literarnih informacij se danes še vedno zdi knjiga. Dominantna vloga knjige potiska v senco dejstvo, da se je v 19. stoletju slovenska književnost vzpostavljala primarno v revijalnih objavah in da so si avtorji zagotavljali eksistenco s feljtonskimi teksti v dnevnem tisku in koledarjih. Iz tega razloga je zunaj zavesti stroke ostal velik del kratkoprozne in prevedene produkcije, zlasti v ZDA, kjer je do knjižnih ponatisov časopisnih objav prihajalo redkeje. Slabo je raziskan tudi četrti tiskani medijski kanal, to so serijske objave v snopičih. Starejše literarne medije (rokopise, pisma, ustno književnost in govorne izvedbe) je literarna veda prepustila sosednjim strokam: tekstni kritiki, folkloristiki in gledališki zgodovini.

Na zaslonsko prezentacijo besedila se je literarnovedna srenja skraja odzvala odklonilno ali vsaj nezaupljivo, kot da bi šlo za odločitev tipa ali/ali. Popularne refleksije na temo izbire medija se rade končajo z zaklinjanjem, da knjiga ne bo umrla, da je knjiga vendarle knjiga ipd. Knjiga je metafora za književnost, ljudje, ki jim je mar za usodo literature (leposlovja), spravljajo svoje izjave v okvir skrbi za knjigo. S privilegiranjem knjige je povezana tudi tradicija prestižnega objavljanja monografij v humanistiki v nasprotju z naravoslovjem in tehniko, ki se izražata primarno v strokovnem časopisju. Večinsko humanistično stališče¹ do nove kulturne paradigme, ki jo določa splet, je skratka rezervirano. Raje kaže na nevarnosti, ki jih prinašajo novi mediji, kot da bi iskalo priložnosti, ki jih prinašajo. Taka drža je predvidljiva: tudi predhodniki so se skraja odklonilno odzivali na vsako novo alternativno izrazno možnost: svarili so pred zapeljivostjo romana in branja knjig spleh,² stigmatizirali film, strip, računalniške igre.

¹ Digitalna humanistika, ki je naklonjena novi kulturni paradigmi, kadrovsko zavzema le 10 % humanistike.

² Branje v knjižni kulturi ni imelo zgolj pozitivnega statusa, ampak so ga povezovali z bolezenskim stanjem melanholičnosti, podobno kot danes obstaja strah pred zasvojenostjo z zaslonom ali internetom, gl. sliko Bartholomeusa Hopferja *Exilium Melancholiae* iz leta 1643 na Wikimedia Commons.

Nova medijska ponudba vnaša med udeležence v komunikaciji nemir in negotovost. Nekaj časa traja, preden dojamemo možnosti, ki jih novi medij ponuja, in jih začnemo uporabljati, dotlej pa nove medije uporabljamo na enak način kot stare. Tako kot so prvi tiski v 15. stoletju želeli posnemati rokopisne kodekse, danes besedila na zaslonu želijo posnemati tiskana. Na Internet Archive ukaz »Read online« prikliče na zaslon knjigo, po kateri bralec lista, kot bi listal po fizični knjigi, enako tudi v prostodostopnem programu Calaméo, prek katerega so na ogled knjige Slavističnega društva Slovenije v zbirki Slavistična knjižnica. Nekateri drugi programi listanje pospremiijo celo s šelestenjem papirja.

Vzporedna eksistenca alternativnih medijev prinaša dvoje konflikte: konkurenčni boj in nehotene nesporazume. O konkurenci govorimo, kadar se del udeležencev v komunikaciji ne strinja z novo medijsko podlago in proti njej protestira. O nesporazumih pa govorimo, kadar udeleženci zaupljivo vstopijo v novo paradigmo, in do težav pride, ker se ne zavedajo novih komunikacijskih pogojev. Nesporazume dojemamo kot napako, čeprav so nesporazumi v komunikaciji prej pravilo kot izjema. Literarnozgodovinsko razpravljanje se v opazni meri dogaja kot razkrivanje »napačnih« predhodnih razumevanj. Sporazumevanje bi lahko definirali kot nenehno odpravljanje nesporazumov. V nesporazumih, ki se dogajajo zaradi spremembe medija in jih povzroča naša navezanost na predhodne medije, se razkriva specifika novih medijev. Do šumov prihaja, dokler se udeleženci v komunikaciji ne privadimo na spremenjeno komunikacijsko kulturo.

Kakšni so komunikacijski nesporazumi na področju književnosti in literarne vede? Ker je književnost povečini medijsko konservativna, torej navezana na tisk, je v manjši meri izpostavljena nesporazumom kot strokovna komunikacija na področjih literarne vede in jezikoslovja, ki se intenzivneje soočata z nujo po preselitvi na splet. Predstavil bom nesporazume, ki sem jim bil priča. Do njih je prišlo v okviru strokovne komunikacije na forumu SlovLit, pri postavljanju tiskanega leposlovja na Wikivir in pri pretvorbi spletne knjige *Nova pisarija* (2014) iz Wikiknjig v tiskani učbenik (2016). Nesporazumi zadevajo naslednje lastnosti besedil in opravke z besedili: 1. lego, usmerjenost in dolžino strani, 2. dostopnost in dotakljivost, 3. neinstitucionalnost, 4. hrambo, 5. status objavljenosti, 6. nezaključenost, prestopanje žanrskih meja, skupinsko avtorstvo, 7. citiranje.

Lega, usmerjenost in dolžina strani

Navzven je najočitnejša razlika med natisnjeno in zaslonsko stranjo v njuni legi: tiskane strani so pokončne (portretne), spletne pa se prilagajajo formatu zaslona, ki je (z redkimi izjemami) ležeč (panoramski). Tudi urejevalniški formati strani (doc, txt, pdf, rtf, odt), namenjeni iztisu na papir, so pokončni. Panoramska sta samo format html in wiki. Ležeča oblika ustreza filmu, televiziji, večini fotografij³ in velikemu delu slikarstva, ne pa tekstu, zato urejevalniki in spletni programi vztrajajo pri pokončni umestitvi besedila na horizontalni zaslon. Zahteva po pokončnem besedilu ni zgolj davek kulturi tiska, ampak je od dolžine vrstice močno odvisna tudi berljivost besedila: daljše ko so vrstice (na širokem zaslonu so od levega do desnega roba vrstice lahko zelo dolge, 120 do 150 znakov), slabša je berljivost besedila. Od tod stolpčni tisk v časnikih in revijah večjega formata in od tod v ukazni vrstici brskalnikov opcija »Odpri bralni pogled«, ki celostransko besedilo preformatira v bralsko prijaznejšo pokončno oz. stolpčno obliko. Zasloni pametnih telefonov ukinjajo spopad formatov besedila in slik s tem, ko izbiro usmerjenosti prepuščajo uporabniku, ki zaslon suče po želji, informacija na zaslonu pa se samodejno prilagaja njegovi legi.

Spletno besedilo je seveda mogoče že skraja postaviti pokonci, npr. z ukazom `<div style="max-width: 800px">`, vendar vsaj znotraj Wikimedijinih spletišč tako formatiranje ni zaželeno, ker ukinja fleksibilnost besedila za prezentacijo na napravah z različnimi dimenzijami zaslonov. Zato predloge za pokončno postavitve prozih besedil na Wikiviru `{{proza}}` ne uporabljamo več.

Izkušnja bralcev, ki smo bili vzgojeni v eri knjige, je neločljivo povezana s predstavo natisnjene strani, pri mlajših pa omemba strani lahko vzbudi asociacijo na spletno stran. Natisnjena stran ima omejen obseg: lahko je prazna (npr. hrbtna stran naslovnice), lahko vsebuje zgolj nekaj besed (npr. samo naslov poglavja ali dvovrstični epigram), lahko pa vsebuje tudi več sto besed (stran gosto stavljenega romana vsebuje npr. kakih 600 besed). Dolžinski razpon spletnih strani je neprimer- no večji: praznih strani na spletu ni, sicer pa obsegajo od nekaj besed

³ Kako medij diktira format, sem opazil v svoji osebni fotografski praksi. V predigitalnem času je usmerjenost fotografije določal objekt (človeška postava in portret sta klicala po pokončnem posnetku, veduta in tihožitje po vodoravnem), saj je bilo za prezentacijo z diap projektorjem ali v albumu vseeno, kako so bili posnetki obrnjeni. Odkar pa se prezentacija dogaja na horizontalnem računalniškem ali televizijskem zaslonu, sem zaradi učinkovite izrabe zaslona zainteresiran čim več posnetkov (tudi portrete in druge pokončne objekte) napraviti v panoramskem formatu.

v primeru kazala do več 100.000 besed v primeru kakšnega romana. Arhivska stran foruma SlovLit, ki obsega strokovno komunikacijo literarnih zgodovinarjev in jezikoslovcev skozi ducat let, je dolga npr. 1.600.000 besed.

Spletne strani niso poljubno dolge od nekdaj. Toleranca do dolgih strani se je razvila postopoma, na začetku spleta sredi 90. let 20. stoletja je bil ideal spletne strani identičen formatu računalniškega zaslona, skoraj kot nekakšen povečan katalogni list. Strani, ki niso šle v celoti na en zaslon in se je njihova vsebina raztezala »pod spodnji rob zaslona«, so dojemali kot neprimerne. Najbrž je delovala tudi izkušnja s televizijskim zaslonom. Ker bralci niso imeli izkušnje z listanjem po dolgih straneh, so vsebino, ki se je znašla pod zaslonom, radi spregledali. Še zdaj se to dogaja. Zadrege so primerljive tistim, ki jih ima današnji bralec pri iskanju naslednjega stolpca podlistka, potem ko je prišel na dno prve strani v starem časniku. Nadaljevanje neuspešno išče na vrhu naslednje strani; navaditi se mora, da se besedilo podlistka nadaljuje na dnu naslednje strani.

Spremembe je doživela usmerjenost besedila. V knjižni kulturi so se novi deli besedila pripenjali na predhodno besedilo tako, da se je celota brala od zgoraj navzdol, zdaj prihaja v navado, zlasti po zaslugi socialnih omrežij, da se sveža sporočila postavljajo pred predhodna, tako da pridejo bralcu najprej pred oči sveže informacije, listanje navzdol po strani pa ga seznanja s historiatom. Tisk takega razporejanja po aktualnosti ni omogočal. Čeprav je tehnološko neproblematičen, se ne uveljavlja povsod in sistematično: sporočila na spletnem forumu SlovLit si npr. skozi leto sledijo od zgoraj dol, njihova letna kazala pa že v obratni smeri, od spodaj gor. Tudi historiat redakcij na wikijih gre od spodaj navzgor.

Dostopnost in dotakljivost

Dokaj počasi se udeleženci v komunikaciji ozaveščamo o manipulabilnosti besedil na tistem delu spleta, ki predvideva bralčev angažma. Ljudje iz kulture tiskane knjige živimo s predstavo dokončnosti in nedotakljivosti avtorskega pisanja. Spletnega prostora ne prepoznavamo kot enakovredne publikacijske možnosti in priložnosti za tesnejši stik z bralci in drugimi pisci v žanru, ampak ga veliko avtorjev jemlje le kot prostor samopromocije, za reklamo svojim natisnjenim knjigam. Avtor na spletu objavi posamezno besedilo, ki naj priča o njegovi prisotnosti in odprtosti novemu mediju, zraven pa napeljuje h konzumu drugih

svojih del, ki so dostopna samo v tiskani obliki. V principu bi lahko vse svoje leposlovje objavljali na Wikiviru, vendar se za to odločajo le redki, in še to le za posamezna svoja besedila. Objaviti jim pomeni objaviti tiskano knjigo pri »ugledni založbi«. Razlog ni v odsotnosti honorarja na Wikiviru, saj vedo, da bodo morali založbi celo sami plačati za objavo,⁴ ampak zaradi teže, ki naj bi jo »ugledna založba« dala izdaji. Ko avtorju svetujem, naj objavlja na zastoj spletnih mestih, kjer lahko pričakuje neprimerno večji bralski odziv kot pri tiskani izdaji (Pesnik.net, Locutio), in avtor odvrne, da ga spletna objava ne zanima, se izkaže, da mu očitno ne gre niti za izogibanje stroškom niti za čim širšo publiko.

Predstava o tem, kako naj avtor drži roko nad svojim besedilom, opogumlja tudi poskuse avtorjev, da bi si prilastili ekskluzivno pravico do kontrole enciklopedičnih podatkov o sebi in o svojem delu. Decembra sem prejel pismo slovenske pisateljice, ki ni bila zadovoljna s predstavitvijo svojega romana *Še vedno samska?* (2012) na Wikipediji. Motilo jo je, ker je bil od njenega pisanja predstavljen le ta roman, ne pa drugi poznejši in domnevno boljši, in razočarana je bila nad dejstvom, da na Wikipediji še ni gesla o njej kot pisateljici. Obregnila se je ob slovnične pomanjkljivosti gesla, da je v zgodbenem povzetku preveč podrobno izpostavljena osebna zgodba junakinje namesto njenega družbenega angažmaja in potožila, da naslova ni najbolj posrečeno izbrala, ker vzbuja asociacije na trivialno literaturo. Izrazila je željo, da napišejo študenti geslo o njej sami in o drugih njenih delih po formulacijah, ki jih je sama oblikovala in priložila, oz. da zbrisemo obstoječe geslo o knjigi, ki je ne ceni. Geslo o sebi je na Wikipedijo postavila že sama, vendar so ji ga zbrisali, ker je bilo prekopirano z drugega spletnega mesta in je kršilo avtorske pravice pisca. Enake usode bi bilo deležno tudi, če bi tekst zastavila »s svojimi besedami«, saj osebnosti ne smejo pisati gesel o sebi.

Pisateljici sem odgovoril, da gesla o romanih postavljamo v skladu s svojimi načrti, jo potolažil, da slej ko prej pride na vrsto tudi njen CV, in jo poučil, da brisanje korektno napisanega članka o romanu *Še vedno samska?* ne pride v poštev, ker bi bilo označeno kot vandalizem. Povzemam pisateljčin nesporazum z Wikipedijo: dojela je pomembnost medija in sprejela poziv k sodelovanju, ni pa se sprijaznila z njegovo mozaično zasnovo, enciklopedično nevtralnostjo in odsotnostjo osrednje strokovne avtoritete, ki bi opravljala vlogo arbitra. Podobna je bila izkušnja z geslom o estradnici in poslovni ženski Katji Fašink na Wikipediji, ki je geslo o sebi oblikovala tako očitno samopromocijsko,

⁴ S honorarji od knjig se preživljajo le redki avtorji.

da je bilo predlagano za hiter izbris. S študenti smo ga za vajo očistili reklamne navlake z namenom, da obstane. Nesporazum z medijem razkriva njen predlog, da organizira študentsko pisanje wikipedijskih gesel o živečih medijskih in poslovnih osebnostih, ki bi študentom za pisanje plačevale; neplačljivost produkcije in uporabe informacij je namreč eno temeljnih določil wikipedizma.

Ostrejši je bil konflikt z Zvezdano Majhen na Wikiviru. Pesnica je študentom dovolila postavitev svoje pesniške zbirke *Talisman* (2005). Ko je po nekaj letih ugotovila, da medij ni opravil promocijske vloge, kot je pričakovala, je zahtevala njen izbris. Za razlog je navedla napake, ki jih je pri reprodukciji besedila zagrešil OCR in jih wikivirovci niso opazili in odpravili. Če zanemarimo možnost, da je izbris iz konkurenčnih razlogov zahtevala založba Mladinska knjiga, pri kateri je zbirka izšla in ji je avtorica morda prodala avtorske pravice, gre za dva nesporazuma z medijem. Pesnica je bila nad medijem razočarana, ker ji ni ponudil dokaza, da gojijo uporabniki (uredniki) do besedila spoštljiv odnos in bdijo nad avtentično in dokončno podobo besedila.⁵ Povrhu je zmotno predpostavila, da je za objavo na wikijih odgovorna institucija.⁶ Zahtevo za izbris je namreč poslala kar dekanu Pedagoške fakultete, kamor je bila v času, ko je od nje izprosila dovoljenje za objavo na Wikiviru, vpisana študentka. Pravzaprav do nesporazumov ni prišlo samo zaradi pesničinega nerazumevanja novega medija, ampak bi se lahko reklo, da imajo svoj izvir v anahronistični, tja v 19. stoletje segajoči predstavi o velepomembnosti leposlovja in pisateljev v sodobni družbi.

Avtorje od Wikivira dodatno odvrča spoznanje, da tam delo postane javna last in da nimajo več možnosti kontrole nad njegovo distribucijo. Najbolj jih zmoti možnost poseganja drugih piscev v besedilo, čeprav v praksi do takega poseganja ne prihaja. Besedilo na spletu se lahko podvrže strojni analizi sloga, iz njega se brez pretipkavanja citira ali se uporabi za predelave. Besedilo tako izgublja status nedotakljivosti.

Pozitivna razsežnost nezaupanja aktualnih avtorjev do objavljanja na Wikiviru je premik težišča literarne zgodovine od sodobnih besedil k starejšim besedilom v javni lasti. Postulat proste dostopnosti uresničuje z vrnitvijo k arhivskim virom, rokopisom, prvim natisom in neredigiranim besedilom.

⁵ Zagrozila je celo s tožbo namernega škodovanja pisateljskemu ugledu zaradi nemarne reprodukcije, čeprav je bilo vseh tipkarskih napak v pesniški zbirki zgolj 30 (ena na tri strani), kar je manj kot v običajni tiskani knjigi.

⁶ Avtorji težko dojamejo, da za gigantskimi globalnimi projekti, kot so Wikimedijina spletišča, ni nobene državne ali komercialne instance.

Neinstitucionalnost

Vsi trije primeri iz prejšnjega poglavja pričajo med drugim, kako globoko je zasidrana predstava o regulativni vlogi akademskih oz. nacionalnih institucij pri leposlovnem in strokovnem publiciranju. Podobni nesporazumi se dogajajo tudi v forumski strokovni komunikaciji zaradi izkušnje naročnikov s tiskanimi mediji. Te so nekoč ustanovljale javne institucije in organizacije (SAZU je npr. izdajala *Razprave*, Slavistično društvo *Slavistično revijo*, SZDL časopis *Delo*) in so bili zato zavezani javnosti; javnost je lahko prek nadzornih organov preverjala in usmerjala njihovo delovanje. Današnji spletni forumi so nastali drugače: ne od zgoraj navzdol, ampak na pobudo zainteresiranih posameznikov, in so v tem smislu neuradna forma javne komunikacije. Forum živi v taki obliki, kot jo je med menijskimi izbirami določil njegov moderator, in samo tako dolgo, kot mu je v veselje oz. kot čuti potrebno. Če bo gospodaril proti pričakovanju naročnikov, se bodo ti osuli sami od sebe, ko se bo naveličal, bo moderiranje morda poveril komu drugemu, ker pa po taki nepridobitni časti ni veliko povpraševanja, je še najbolj verjetno, da bo forum preprosto ugasnil in ga bo v najboljšem primeru nadomestila kaka sodobnejša oblika strokovne komunikacije v režiji drugega podjetnega posameznika.

3. oktobra 2006 je slavistka uredniku SlovLita užaljeno očitala, da ni po zgledu časopisnega novinarja obvestil srenje o smrti dveh starejših kolegic, čeprav je za ti dve smrti vedela samo ona in bi edina lahko obvestila strokovno javnost. Istega dne sem v odgovoru skušal srenjo oza-vestiti o specifični medija z opozorilom, da je forum »najprej prostor za vaše objavlanje, ne pa za selektivno uredniško povzemanje literarnega, jezikovnega in slavističnega dogajanja. Če česa v Kroniki in SlovLitu ne najdete, je to zato, ker niste [tja] nič poslali.« In naročnike pozval k objavljanju novic. V nasprotno skrajnost je šel odziv Luka Vidmarja, ki je bil kot vodja OSIC-a za humanistiko prek foruma pozvan k pojasnilu kriterijev vrednotenja akademskih objav. Moderiranje foruma je pripisal zasebnemu interesu in tako upravičil svojo odločitev, da s srenjo na ta način ne bo komuniciral.

Zmotno bi bilo pričakovanje, da bo objave na spletu pripravljen kdo honorirati. Tako tiho pričakovanje sem vendarle gojil ob knjižni izdaji spletnega učbenika *Nova pisarija* pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete, ker gre pač za akademsko založbo, ki ni zavezana profitu in učbenike svojih zaposlenih sicer skromno honorira. Ker je *Nova pisarija* objavljena pod licenco proste dostopnosti in uporabnosti (cc 4.0), jo lahko kdorkoli brez vprašanja in brez kompenzacije natisne ali celo

predela – to je bil razlog, da založba z avtorjem ni sklenila niti brez honorarne avtorske pogodbe: ne honorirana spletna objava je publikaciji okrnila institucionalni značaj oz. »uradnost«.

Večjo občutljivost za spremenjene pogoje na medijski sceni je treba priznati državnim institucijam. ARRS npr. subvencionira nekomercialne znanstvene revije tudi, če te zaradi proste spletne dostopnosti izgubljajo naročnike in bodo slej ko prej izhajale zgolj v elektronski obliki. Verjetno bo pri ARRS-u tudi še najlažje sčasoma doseči, da se ustrezno točkuje urejanje gesel za Wikipedijo, ki trenutno pri vrednotenju strokovne dejavnosti učiteljev in raziskovalcev nima nobene teže. Ministrstvo za kulturo že skoraj desetletje finančno podpira (sicer zelo skromno, ampak vendarle) študentsko postavljanje slovenske leposlovne dediščine na Wikivir in troje ministrstev skupaj (kulturno, za izobraževanje, znanost in šport ter za javno upravo) od jezikoslovnih institucij, ki jih subvencionira, zahteva, da na splet postavijo za javno uporabo vse slovarje, pa tudi podatkovne zbirke, na podlagi katerih so slovarji nastali.⁷

Hramba

Eden od bolj trdoživih očitkov spletu je, da bralca prikrajša za fizični stik z materialno platjo literature. Očitek zavračamo s trditvijo, da elektronska reprezentacija le pomaga literaturi ohranjati njeno izvirno materialnost, ki se v knjižnih redakcijah izgublja. V kulturi tiskane knjige bralec ni imel stika z rokopisom, težko je našel tudi prvo objavo teksta v periodiki ali v knjižnem natisu, literarna klasika mu je prišla v roke le v »dokončni« redigirani varianti.

Digitalna knjižnica s posnetki izvirnikov šele odpira bralcu pot do prvotnih besedilnih variant. Študent ob srečanju z besedilom v njegovem izvirnem kontekstu rad izjavi, da je avtor uporabljal arhaičen jezik, ne da bi pomislil, da se v času nastanka avtor ni izražal prav nič arhaično. Za nesporazum so krive redigirane izdaje klasikov, ki s pravopisnimi posodobitvami in poenotenjem vzbujajo vtis »večne veljavnosti« klasikov v primerjavi z nekanoniziranimi in neredigiranimi sodobniki. Neredigirani Prešernovi teksti na dLibu v obliki posnetkov izvirnikov šele omogočajo pravično primerjavo s teksti Koseskega in blažijo apriorne sodbe o »čudnem jeziku« Prešernovih konkurentov, saj se tudi neredigirani Prešeren zazdi podobno »čuden« oz. odmaknjen.⁸

⁷ »Za digitalno slovenščino«, SlovLit 1. feb. 2017.

⁸ Wikivir vendarle ne izkorišča možnosti elektronske reprezentacije originalov, ampak posnetke izvirnih objav (faksimile) kaže praviloma zgolj prek povezav, in je

Trdovraten je dvom v trajnost digitalne hrambe. Digitalna hramba je ob upoštevanju zahtev po rednem kopiranju in osveževanju dokumentov na strežniku in zahtev po kompatibilnosti nove strojne in programske opreme ter računalniških formatov vendarle zanesljivejša od hrambe papirnatih dokumentov, ki so izpostavljeni propadanju podlage in pisave.

Slikovnost je bila v knjižni kulturi rezervirana za otroke (slikanice, učbeniki) ali preprosto ljudstvo (*biblia pauperum*, stripi), sicer pa stigmatizirana. Na spletu se je slikovnost emancipirala. Najbolj čudaški med predstavljenimi nespোরazumi z medijem kaže, kako je emancipacija slikovnega pripeljala celo do diskriminacije besedilnega. Mislim na pošiljke in objave jpg-jev ali slikovnih pdf-jev besedil, večinoma obvestil, vabil, zapisnikov, pravilnikov in drugih institucionalnih dokumentov, torej na objave v formatu, ki besedilu ni primeren in otežuje reprodukcijo. Besedila na sliki ni mogoče niti označiti z miško in ga prekopirati v kak drug dokument niti iskati po njem besed in besednih nizov; pretipkavanje takih izdelkov bi bilo butalska dejavnost. Rekonstruirajmo postopek: pisec v urejevalniku sestavi besedilo, nariše zraven vrtnico in doda podpis, potem ga z barvnim tiskalnikom iztisne, s skenerjem iztis ponovno digitalizira, ga spravi z ljubo končnico pdf in zapakira kot priponko v e-pošto. Zakaj se ljudje mučijo po tej dolgi poti, ko bi lahko ostali pri besedilnem formatu in ohranili njegovo polno funkcionalnost, mi ni jasno. Je poleg fascinacije s slikovnim na delu tudi želja po fiksiranju besedila in vzpostavitvi njegove nedotakljivosti oz. nespremenljivosti?⁹ Poslikovljenje besedila spominja na zaklepanje besedila in je nezdržljivo s kulturo prostega dostopanja.

Nekako od leta 2000 oddajajo študenti diplomske naloge tudi v digitalnem formatu, na cedejki, priloženi tiskanemu izvodu. Univerza v Ljubljani premore repozitorij za hrambo in prosto dostopnost študentskih zaključnih izdelkov, ki pa ga humanistične discipline na Filozofski fakulteti z redkimi izjemami ne uporabljajo, čeprav se samo tako lahko izognemo nevarnosti uničenja digitalnega unikata. Podjetnejše fakultete in oddelki postavljajo diplome na svoja lokalna spletišča, sicer pa se stroke objavam diplom izogibajo z izgovorom, da za to nimajo pravne podlage, tj. izrecnega študentovega privoljenja. Izgovor je prazen, saj so po veljavni slovenski zakonodaji diplome/magisteriji/doktorati 10 let v lasti institucije, na kateri so nastali. Institucija bi morala biti še

v tem smislu anahron. Idealna bi bila vzporedna predstavitev faksimilov in kritičnih prepisov, kot smo pokazali pri Jenkovih *Vajah* (1854 in 1855) ali Tomanovih *Glasih domorodnih* (1849).

⁹ Če ne gre le za diletantizem oz. digitalni analfabetizem.

kako zainteresirana za njihovo postavitve, saj so dokaz njene dejavnosti. Najbolj ugovarjajo objavi diplom malomarni mentorji, ki diplomskih nalog niti prebrali niso in se bojijo, da se razkrije njihovo slabo mentoriranje. Izkazalo bi se lahko, da so nekatere celo prepisane. Drugi mentorji se bojijo, da bodo iz diplom na spletu kolegi vzeli gradivo in jih prehiteli z objavami. Tudi ta izgovor je prazen, saj si naloge lahko že zdaj izposodijo v knjižnici in gradivo iz njih prepíšejo.

Spletna hramba diplome je drugo ime za dostopnost, unikatni vezani izvod v knjižnici pa je drugo ime za ekskluzivnost. S preprečevanjem spletne dostopnosti akademskih izdelkov institucije delajo same sebi škodo in razkrivajo svojo nekompatibilnost z novo kulturno paradigmo.

Status objavljenosti

Z internetom se je rodil nov pomen izraza »postaviti besedilo«. Nekdaj so besedila postavljali stavci v tiskarni, kar pomeni, da so jih pretipkali iz rokopisa v stavni stroj, od koder so šla v tisk (razmnoževanje) in naprej med bralce. Postavitvi je praviloma sledila objava. Redko se je zgodilo, da postavljeno besedilo ni prišlo med bralce, npr. če je bilo pred natisom cenzurirano ali če je bilo namenjeno le interni rabi v varnem zavetju zaključene gostilniške družbe. Danes »postaviti besedilo« pomeni naložiti (»uploadati«) besedilo na kak strežnik oz. na kako spletno mesto. Če je to mesto poznano kot občilo, kot medij, ki je zainteresiran, da postavljeno pride pred oči čim več bralcem, potem postaviti pomeni hkrati tudi objaviti. Veliko pa je postavitve, za katere ne moremo uporabiti besede objava. Če je besedilo samo postavljeno na splet, ga je najti približno tako težko kot iglo v senu. To velja seveda samo za dokumente, na katere ne kaže nobena povezava in niso vključeni v nobeno spletno kazalo, in za tista spletišča, ki ne dovoljujejo indeksiranja takih lebdečih, nepovezanih dokumentov. Na zaslon jih lahko prikliče samo tisti uporabnik, ki mu je oseba, ki je dokument naložila, sporočila spletni naslov.

V spletnem okolju objaviti besedilo pomeni postaviti dokument z namenom, da ga najde in prebere čim več ljudi. Za pravo objavo se je treba potruditi. Najbolj prispeva k vidnosti postavitve na močno obiskovano mesto, kot so spletni časopis, blog ali forum, oglašanje teksta in njegova vključitev v kazala na takih mestih. Pomagajo tudi hiperpovezave v besedilu: več ko jih ima, bolj se vpenja v sobesedilo in lažje je priti do njega. Prav nobenega dvoma ni, da so besedila na Wikipediji, ki se pri iskanju znajdejo na vrhu med zadetki, objavljena.

Enako velja za besedila na Wikiviru, ni pa to več tako samoumevno za tekste na Wikiverzi, ki jih iskalniki sicer hitro registrirajo in so lahko najdljivi, vendar Wikiverza ni prostor, kamor bi besedila postavljali z namenom vesoljnega ogledovanja, ampak je sklop učilnic, v katerih so teksti namenjeni lokalni, razredni rabi. V ta okolja je res mogoče komurkoli kadarkoli pokukati in se celo priglasiti k besedi, vendar bi bilo izkoriščanje tega prostora za večjo vidnost tekstov, ki niso namenjeni akademskemu predavanjem, seminarjem in vajam, razumljeno kot zloraba.

O tem, ali ima besedilo na spletu status objave ali ne, odloča v prvi vrsti avtorjeva namera. Če je bilo tja postavljeno z namenom, da bi ga prebralo čim več ljudi, in je tudi ustrezno opremljeno (s ključnimi besedami v glavi, z linki, vključenostjo v kazala, reklamiranjem na foru-mih in v iskalnikih), potem gre za objavo. Če pa takega namena ni bilo in smo nanj naleteli povsem naključno ali celo z nelegalnim vdorom na strežnik oz. se je v javnem obtoku znašlo po avtorjevi nespretnosti, potem je bilo na splet samo postavljeno, ne pa tudi objavljeno. O potrebi natančnejšega določanja statusa objave lepo priča tavitološka sintagma »javno objaviti«: včasih je bilo dovolj reči samo objaviti 'postaviti pred javnost', 'uradno sporočiti javnosti', danes pa se marsikomu zaradi različnih stadijev priobčanja zdi primerno poseči po nerodni sintagmi, ki pomeni pravzaprav 'javno postaviti pred javnost'. Spreminjava tehnologija in zakonodaja ustvarjata med obema pojmom obsežno sivo polje, kjer imajo besedila nejasen pravni status, ki neti nesporazume. Mislim na spletišča, kot sta Facebook in Twitter. V principu gre za zaprte komunikacijske kroge, ki pa v posameznih primerih, ko piscem uspe pritegniti pozornost množic, zlahka prestopijo polje zasebnega, internega ali klubskega.

Ne vem, kako pravno regulirati to dinamično področje, prepričan pa sem, da je današnja pravna praksa, ki se oklepa modelov tradicionalnega objavljanja v tiskanih medijih in skuša po tem zgledu diktirati obnašanje na spletu, zgrešena in civilizacijsko razdiralna. Narobe je, ko v precepu med dvema pravicama, kadar sta si navzkriž, tj. med pravico do informiranosti in pravico do zasebnosti, daje prednost slednji.¹⁰

¹⁰ O negativnih izkušnjah te vrste poročam v poglavju Varovanje zasebnosti v *Novi pisariji*.

Nezaključenost, prestopanje žanrskih meja, skupinsko avtorstvo

Eno večjih nelagodij za pisca, vzgojenega v knjižni kulturi, predstavlja nezaključenost spletnih besedil. Študentje imajo spočetka zadrege s pisanjem neposredno na splet. Odločijo se raje za komponiranje v urejevalniku in šele potem, ko je besedilo sprejel in potrdil mentor, ga upajo prekopirati na splet. Neprimerno bolj so strokovnjaki sproščeni v medsebojni pisemski izmenjavi, kjer se tolerira uporaba samih malih črk, kjer prihaja do zatipkanin in celo opuščanja ločil, čeprav vse to povzroča nesporazume. Ob predlogu amandmajev na zakon o jeziku v visokem šolstvu se je v ožjem akademskem krogu razvila zanimiva diskusija, ki sem jo postavil na oddelčno spletišče in jo osveževal ter opozarjal nanjo na forumu,¹¹ dokler se ni izkazalo, da je delež zasebnega čustvenega opredeljevanja v kombinaciji z jezikovno in slogovno neskrbnostjo do te mere prekril strokovno argumentacijo formulacij za javnost, da bi bilo nadaljnje postavljanje korespondence v javnost brez redakcije neprimerno.

Meje med žanri niso vedno ostre in zdi se, da pogosteje kot nekdanj do nesporazumov v komunikaciji prihaja zato, ker jih pisci mešajo. Zgodi se, da učitelja razburi študent, ki se nanj obrne s strokovnim vprašanjem, vendar v slogu, kot bi se s svojim sošolcem pogovarjal o vsakdanjih družabnih rečeh. Spletna objava rahlja tudi žanrska pravila literarne kritike. V mislih imam parodično literarno kritiko¹² in parodično strokovno kritiko.¹³

Skupinsko avtorstvo na spletu gre skupaj s prakso objavljanja v t. i. velikih znanostih, manj pa z dosedanjo prevladujočo prakso individualnega objavljanja v humanistiki. Izjema so Wikimedijina spletišča. Člankov na Wikipediji avtorsko ne pripisujemo kljub licenci cc by, ki zahteva samo to, tudi če je slučajno avtor en sam ali je avtorjev malo. Pri *Novi pisariji* so kolegi sodelovali s popravki in replikami, vendar v tako nesorazmerni količini, da je knjiga še vedno individualno avtorska. Zadrega se je pojavila pri članku, ki sva ga na Wikiverzi zasnovala z Jernejem Polajnarjem in ga objavila v reviji *Andragoška spoznanja*

¹¹ »O slovenščini v znanosti in izobraževanju«, Oddelek za slovenistiko 29. jun.–19. jul. 2016.

¹² Andraž Jež, »Andrej Hočevar«, *LUD Literatura* 16. jan. 2013.

¹³ Barbara Leban, »Srečna, ker sem ženska: Poskus narobne kritike«, *LUD Literatura* 23. jan. 2014. Za poročilo o podobnih nesporazumih okrog strokovne kritike v času pred spletom glej Miran Hladnik, »Slovenske literarne potegavščine«, *Wikiverza* 13. jan. 2013.

(Hladnik in Polajnar). Soavtor je prispeval 10 % besedila in bibliografi so se znašli v zagati, kako vpisati soavtorska deleža ob dejstvu, da Cobiss avtorske deleže privzeto razporedi somerno ali pa avtorstvo pripiše samo vodilnemu avtorju. Prepričati ga bo treba, naj avtorsko udeležbo registrira natančneje, saj wikiiji v historiatu strani deleže pokažejo do znaka natančno. Cobiss bomo morali tudi usposobiti, da registrira vsaj daljše in kvalitetnejše od trenutno 155.000 člankov na slovenski Wikipediji in članke na drugih Wikimedijinih spletiščih.

Citiranje

Specifika spletnih besedil so povezave (linki, hiperlinki). Kažejo na avtorje, objave in pojme, na katere se sklicujemo, in do neke mere nadomeščajo opombe in reference v tiskanih besedilih. Pri prenosu besedila z zaslona na papir (koliko časa bo to sploh še treba početi?) se mora urednik odločiti, kaj z linki. Podčrtani in v modri barvi delujejo grdo, zato jih radi popolnoma zanemarijo, kar pa ni dobro, ker bralec s tem izgubi pomemben podatek. Posebej problematično je to pri znanstvenem tisku z obvezno vzporedno prosto dostopno spletno varianto teksta, ki je z izgubo linkov prikrajšana za svojo polno funkcionalnost. Zgled natisnjenega besedila vleče tako močno, da avtorji v urejevalniku povezav sploh ne vnašajo, če pa jih že, jih navajajo v tipografsko neužitni in neklkljivi obliki dolgih URL-nizov. Avtorje opogumljam za vgradnjo hiperpovezav v besedila, urednike pa, da povezave v spletni verziji besedila ohranijo, v natisnjeni verziji pa napravijo vidne z izbiro drugega fonta, s sivo barvo črk ipd.

Prenekateri avtor citira spletne vire ločeno od natisnjenih, čeprav za ločevanje ni pametnega razloga, saj so spletni viri običajno digitalizirane natisnjene publikacije ali podatkovne zbirke. Tudi tu je treba na enak način, kot smo navajeni za tiskane vire, navesti metapodatke v zaporedju avtor, naslov, podnaslov, naslov revije itd. in šele na koncu URL oz. omembo, da je tekst *Na spletu*. Ločevanje spletnih virov od drugih je izraz njihovega podcenjevanja. Zelo pogosta nemarnost so navedbe URL-jev brez drugih obveznih metapodatkov, kamor spadajo avtor, naslov strani, ime spletišča in datum objave.

Če le obstaja možnost dostopa do polnega besedila, iz katerega smo citirali, bibliografski navedek vira opremimo s povezavo do polnega besedila, vendar nikakor ne z navajanjem URL-jev, posebno dolgih ne, ampak z vgradnjo URL-ja v naslov citirane publikacije ali kateri drug

del niza bibliografske navedbe kot hiperlink. Povezava bralca usmerja bodisi na enciklopedični zapis o avtorju, če je sklicevanje zelo splošno, na celotno knjigo ali konkretno mesto v knjigi. Pri razporejanju bibliografskih enot v spletni objavi ni potrebno niti nerodno postavljanje priimka pred ime, ki zahteva uporabo vejice, če noče grešiti proti pravopisu, niti slediti abecednemu zaporedju, saj enote ne iščemo več z listanjem po seznamu, ampak z uporabo tipk <ctrl> + <f>. Spletna objava odpira možnosti manj mehanične razporeditve referenc: po številu sklicev, pomembnosti, kronološko, geografsko itd.

Ker na spletu navedene reference lahko povežemo na zapise v Cobissu ali kar s celotnim besedilom, se poraja vprašanje, ali je sploh še smiselno navajati vse podatke bibliografske navedbe, kakor še vedno narekujejo različni citatni slogi. Zadovoljili bi se lahko le z avtorjevim imenom, naslovom dela, letnico izida in povezavo na Cobiss, pri seznamih del enega samega avtorja pa le z zadnjimi tremi podatki. Spletne strani niso paginirane (razen kadar gre za spletno stran, ki vsebuje posnetek paginirane knjige ali članka), zato oprema citata s stranjo ni mogoča, pa tudi sicer ni potrebna, saj citirane nize hitreje najdemo z ukazom »Išči«.¹⁴

Spremenljivost besedil na spletu je zahtevala vpisovanje datumov ogleda v seznam citiranih spletnih virov. Vendar je navajanje datuma ogleda običajno odveč. Vestni avtor si veljavnost spletnih virov ogleda pred oddajo besedila v objavo, torej je datum objave besedila tudi datum zadnjega ogleda spletnih virov. Bolj kot datum ogleda je važen datum objave spletnega dokumenta oz. datum zadnje spremembe, za beležen v glavi ali na dnu dokumenta.

Več citatnih slogov zahteva v seznamih virov navajanje letnice takoj za avtorjevim imenom. Letnica izpostavlja starost in aktualnost referenc, hkrati pa ločuje različne objave istega avtorja. Na spletu lahko brez škode uporabimo tradicionalno zaporedje bibliografskih enot z letnico proti koncu bibliografskega niza, saj neposredne povezave na vir poskrbijo za natančnejšo identifikacijo citatov.

¹⁴ Več o razlikah med konceptoma knjižne in spletne strani gl. v prispevku Igorja Krambergerja »Iskanje in najdenje«, SlovLit 5. feb. 2014 in »Dopolnitev« 7. feb. 2014.

LITERATURA

- Fiormonte, Domenico in Cinzia Pusceddu. »The Text As a Product and As a Process. History, Genesis, Experiments«. *Manuscript, Variant, Genese – Genesis*. Ur. E. Vanhoutte in M. de Smedt. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taalen Letterkunde, 2006. 109–28. Academia.edu.
- Hladnik, Miran. »Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje«. *Jezik in slovnstvo* 40.7 (1995): 243–54.
- Hladnik, Miran. *Nova pisarija*. Wikiknjige, 2016.
- Hladnik, Miran in Jernej Polajnar. »Wikiji v izobraževanju: Po desetih letih izkušenj«. *Andragoška spoznanja* 22.4 (2016): 73–83; Wikiverza.
- Schillingsburg, Peter L. *From Gutenberg to Google: Electronic representations of literary texts*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Misunderstandings Caused by Media Change

Keywords: literature and media / print / electronic media / web texts / authorship / free access / publishing / citation

Current alternative messaging possibilities, in particular the internet, urge consideration of mediality and (or conveyance of) literature—that is, of how media shape and determine a message. Errors and misunderstandings that arise as media change and users remain inert point up the specificities of media (both print and screen). There is evidence of misunderstandings in literary and related scholarly communications caused by a text's format, page length, concept of authorship, manipulability, openness, genre hybridity and officiality, open access culture, altered understanding of what it means to be published, new possibilities for archiving, and means of referencing and citing. The experiential sources were a Wikisource project aimed at copying the entire Slovenian literary production in the public domain onto the internet, scholarly communications in the SlovLit discussion list, and preparing an online textbook, *Nova pisarija*, for publication in print.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article
UDK 316.772.5:821.163.6.09